

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-18>

УДК 374.3

Tatiana Glittova

Пряшівський університет в Пряшеві

ВИКОРИСТАННЯ УМОВ МІСЬКОГО РЕГІОНУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРИРОДОЗНАВЧОГО ГУРТКА ДЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті детально описано форми роботи природничого гуртка для учнів початкової школи. Описано, як створити простір для формування в учнів власного відношення до навколишнього середовища, знань, умінь та навичок по роботі з природоохоронними та екологічними питаннями. Пояснюється, яким чином можна спостерігати красу природи, розмаїття рослин та тварин, як учні приходять до висновку про привабливість нових відкриттів та дослідницької діяльності на базі регіональних природничих особливостей. Учні вчать вирішувати проблемні завдання, пов'язані з охороною природи власного регіону. Наукова діяльність молодших школярів закріплює та розширює основні знання учнів безпосередньо в природному середовищі, де вони здобувають власний, початковий досвід того, як влаштована ціла екосистема. У статті описуються теоретичні та практичні основи, які вчитель розвиватиме відповідно до регіональних можливостей у своїй діяльності за екологічною, природоохоронною та релаксаційною спрямованістю, реалізованою в діяльності гуртка для учнів початкової школи. Теми навчально-виховної роботи вчитель черпає з місцевих та регіональних природних умов. Під час гурткових занять практикуються спостереження за рослинами та тваринами, прогулянки в парку, прості заняття, такі як збирання природного матеріалу або лікарських рослин. В сезон осінь-зима учні приділяють час годуванню та захисту птахів та тварин, спостереженням та доглядом за ними. Вони також здобувають практичні навички по збору лікарських рослин та приготування чаїв з них. Завдяки природознавчій діяльності діти вчать охороняти рослинний та тваринний світ, підтримувати чисте довкілля навколо мінерального джерела в своєму населеному пункті. Цікавим відкриттям для учнів стало знайомство з рослинами *Dactylorhiza majalis* та *Rosalia alpina*, які охороняються та занесені до природоохоронної книги. Зміст діяльності природничого гуртка включає також інші різноманітні навчальні заходи учнів на природі у кількості дві години на тиждень. У разі негоди учні використовують час для занять, виготовляючи поробки з природних матеріалів. Результатом є виставка учнівських робіт.

Ключові слова: дозвілля, природознавчий гурток, місцевий регіон, природничі науки, екологічні та природоохоронні заходи.

Tatiana Glittova

University of Presov

USE OF THE LOCAL REGION IN NATURAL IN NATURAL SPARE-TIME ACTIVITIES FOR YOUNGER SCHOOL-AGE PUPILS

Summary. Natural spare-time activities in schools in the time out of school create space for the formation, development of scientific attitudes, knowledge and habits of pupils with ecological and environmental themes. They learn to solve problem tasks in nature. Peculiarities of the city or municipality can become attractive for pupils' discovery and research activities. Various educational and training activities with scientific content are implemented in schools. There are various interest clubs that develop the interests of students. The natural science club also has its place here, in which it is possible to discover the beauty of nature, many plants, animals and regional peculiarities. When researching, we use the local region around our village. For scientific knowledge in club activities, we can also use activating pedagogical methods in the vicinity of our community, which act on motivation, attitudes and meaningful activity of pupils. The science activities of younger school-age pupils consolidate and expand pupils' knowledge of nature. Pupils gain their own, initial experience of how nature works. The work points out the possibilities of using the local region in scientific activities with ecological, environmental, protection focus implemented in the activity of interest clubs for pupils at the 1st level of primary school. It is appropriate to base clubs with a natural theme in the village, in the city, i.e. in the vicinity in which they live and on their walks can discover plants, the animals we are talking about and looking for new information. During club process we can practice walks in the vicinity, simple activities such as collecting wild roses and other medicinal plants. Seasonally, pupils pay attention to the feeding of forest animals and their year-round protection and observation, protection and additional feeding of forest animals in the winter months. Pupils also acquire practical skills in collecting medicinal plants and making tea from them. Pupils learn to protect and maintain the environment around natural, mineral water. The basis is the educational activities of pupils in nature, if weather is permitting, for two hours a week. In case of bad weather, pupils use the time for various art activities, while working with waste material.

Keywords: leisure activities, interest club, local region, natural, ecological and environmental activities.

Постановка проблеми. На сьогодні перед вчителями постає першочергове завдання в галузі екологічної освіти – формування не тільки системи знань про природу, оточуючий світ, роль людини в цій екосистемі, а й формування екологічних компетенцій у підростаючого покоління як запоруки збереження навколишнього природного середовища.

У формуванні такої системи знань провідна роль належить початковій школі, яка є однією з перших ланок становлення людини – громадянина. Основні риси характеру особистості формуються у ранньому дитинстві, тож спілкування з природою посідає чільне місце у дитини молодшого шкільного віку.

Досвід показує, що у самореалізації особистості певного значення набувають форми поглибленого навчання за інтересами, одну із яких становить позаурочна та гурткова робота. Так, на думку С. Шмалей, метою гурткової роботи є формування нормативних, емоційно-мотиваційних, практичних компонентів екологічної компетентності учнів, а саме: формування уявлення про цілісну картину світу, самоорганізацію та саморозвиток природи; пояснення взаємовідносин тваринного, рослинного та антропогенного світів; формування вмінь порівнювати екологічні знання з життєвим досвідом [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З історичної точки зору ми виходимо з поглядів Національної академії наук США, яка встановила Національні стандарти освіти для природничих наук (National Science Education Standards, 1996).

Візія національної освітньої програми Словаччини була представлена такими авторами: Rosa, Turek, Zelina у їх роботі: «Milénium». Національна програма освіти в Словацькій Республіці в ній подана на наступні 15-20 років [2].

Такі автори, як Kireš, Ješková, Ganajová, Kimáková під виразом «природознавче навчання» розуміють, серед іншого, і забезпечення базових знань з галузі природничих дисциплін для кожного громадянина та його навчання протягом усього життя.

Серед авторів, хто займався розробкою концепцій природничого навчання, були Held та Žoldošová [5].

Детальним дослідженням педагогіки вільного часу в системі педагогічних наук займалася Kratochvílová. Результати її досліджень освітяни використовують і сьогодні [4].

Але в системі шкільної та позашкільної освіти, гурткової роботи велику увагу слід приділяти і особистості вчителя, її розвитку та профілактиці професійного вигорання. Саме цій проблематиці присвятила свої дослідження Kouteková.

Слід також зазначити, що в освітній доктрині ЄС вказується на важливість позашкільної освіти як частини неформальної освіти у процесі навчання протягом усього життя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До проблеми виховання підростаючого покоління в системі позакласної діяльності зверталися в своїх працях та пошуках багато видатних вчених.

Сухомлинський був глибоко переконаний, що можливість для всебічного розвитку школярів у позакласні години дуже широкі, а здібності

й нахили дітей – багатогранні. Треба тільки знайти і уміти відкривати їхні таланти й розвивати їх. Він вважав ще необхідними умовами правильної організації вільного часу школярів є чітка організація всієї системи та структури виховної діяльності з учнями в позашкільному середовищі, за місцем проживання; різноманітності методів і форм виховної роботи, вивчення інтересів дітей; практична спрямованість занять; зацікавленість дітей учителів у цій роботі; створення у школі, за місцем проживання, умов, що впливають на розвиток у дітей умінь та навичок самостійної організації свого дозвілля тощо... [1].

Bláha, Kudriová, Darák досліджували питання вільного часу та соціальних взаємовідносин між учнями в поза шкільний час [9].

Дана наукова стаття цікава тим, що автор розкриває можливості використання умов міста в діяльності природознавчого гуртка саме в контексті досвіду школи в Словаччині.

Мета статті – охарактеризувати особливості організації діяльності природознавчого гуртка для молодших школярів в умовах міста чи регіону.

Виклад основного матеріалу. Цілі природознавчої освіти для учнів молодшого шкільного віку прописані в інноваційній Державній освітній програмі Словаччини (2015 р.). З природознавства, яке вивчається у 3-му та 4-му класах початкової школи, вони наступні:

- актуальні знання учня (наукові терміни, поняття);
- пізнавальні процеси (розвиває індуктивне пізнання учня);
- специфічні природознавчі погляди учня, які ведуть до свідомого використання отриманих знань.

Мотивація учнів ґрунтується на дослідницькій, пізнавальній діяльності, зокрема на дослідженні природного середовища поблизу школи. На думку Zeliny, мотивація – це питання "чому" людської поведінки. Відчуття – це двигун, енергія для мотивації людини і як результат, система цінностей особистості. В процесі природничого виховання також потрібно розвивати ставлення учнів до навколишнього середовища активним залученням до природоохоронних заходів. Це питання збереження природи для наступних поколінь [7].

На мотивацію і в той же час цілі виховання впливають 16 характеристик відповідно до концепції Маслоу:

- більш ефективне сприйняття реальності та більш відповідні відносини з нею;
- прийняття себе, інших та природи;
- спонтанність, простота та природність;
- зосередженість на проблемі;
- потреба в приватності, усамітненні та об'єктивності;
- самостійність;
- постійна «свіжість» оцінювання поточного стану навкруги;
- стає здобуття досвіду;
- почуття приналежності, інтересу до суспільства;
- міжособистісні стосунки;
- демократична структура характеру;
- відмінність між засобами та цілями, між добром і злом;
- почуття гумору;
- повага культури та традицій;

– творчість;

– здатність до трансцендентного навчання [7].

За твердженням Блума, слід розрізняти різні види мотивації:

– мотивація, пов'язана з предметами, які вивчаються (порівняно слабка);

– мотивація, пов'язана зі школою, – низька мотивація учнів до предметів;

– мотивація, що виникає внаслідок самооцінки учня – на основі власного досвіду.

Кожен процес навчання характеризується:

– отриманням сигналу від подразників (відчуття – сприйняття);

– мисленням (зв'язок із уже збереженою інформацією);

– зберіганням (відтворення збереженої інформації).

Використання (передача збереженої інформації – трансфер), наголошує Kret, підпорядковується мозково-компатибельним принципам:

1. Мозок людини є свого роду процесором, він здатен виконувати кілька операцій. Отже, рекомендація для вчителів: використовуйте різні засоби навчання, щоб мозок учнів працював. У процесі навчання бере участь цілий організм людини, всі його системи. Отже, рекомендації для вчителів: мінімізувати стресові ситуації, дотримуватися режиму дня, чергувати види діяльності для учнів. Фактори, що впливають на здоров'я, повинні бути повністю інтегровані в процес навчання.

2. Пошук сенсу (сенсу нашого досвіду) є вродженим. Мозок реєструє, шукає і реагує на нові подразники [8]. Рекомендації для вчителів, що впливають із цього принципу: середовище, в якому відбувається навчання, повинно викликати в учнів відчуття безпеки, відчуття стабільності. Зокрема, методи розвитку творчого та критичного мислення дають змогу задовольнити ці вимоги.

Вільний час дітей має свої особливості. Дозвілля дітей відрізняється від дозвілля дорослих наступними факторами:

– кількісний;

– змістовний;

– ступінь незалежності та залежності;

– необхідність педагогічного впливу.

Позашкільна освіта найчастіше визначається такими ознаками:

– відбувається поза основним навчанням;

– проходить у вільний час;

– відбувається поза безпосереднім впливом сім'ї;

– забезпечена інституціонально [10].

Виховні цілі:

– навчити учня раціонально використовувати умови для корисного проведення вільного часу;

– навчити учня реально оцінювати вільний час;

– сприяти активному використанню вільного часу, реалізовувати заняття за інтересами.

На якість виховного процесу впливають:

– педагогічний вплив;

– єдність та специфіка навчання та виховання поза школою;

– діяльність, самореалізація;

– різноманітність та привабливість;

– зосередженість на соціальних контактах;

– ефективність;

– вимога до якості та адекватного оцінювання;

– вимога добровільності [10].

Ці та інші характеристики закріплені у змісті діяльності нашого природознавчого гуртка. Ми проводили заходи, які розширюють межі навчального плану з природознавства в 3 класі і одночасно базуються на конкретних матеріальних та природних можливостях нашого міста.

Учні отримують практичний науковий досвід, досліджуючи місцевий регіон. Щоб викликати зацікавленість та зосередити увагу учнів до наукових питань, ми використовуємо комплексність завдань, які мають такі характеристики:

– принцип сюрпризу, новизни, цікавого спрямування;

– створення пізнавальної невизначеності, статусу завдання, яке має багатозначне рішення;

– принцип складності;

– принцип драматургії, ігрові елементи, введення теми за допомогою казки, розповіді з життя [7].

Протягом навчального року учні нашого природознавчого гуртка проводили різні наукові заходи під керівництвом вчителя, які викликали інтерес та поглиблювали їх наукові погляди, зацікавлювали тим, що відбувалися на природі, закріплювали отримані знання з природознавчої галузі та практичної діяльності.

Діяльність природознавчого гуртка як складової частини навчальної програми в Словаччині.

Метою роботи природознавчого гуртка є розширення, доповнення, урізноманітнення природничих знань третьокласників. Гурток допоможе учням глибше, повніше пізнати, розуміти дивовит природи Словаччини, сприятиме розвитку неоціненної властивості особистості – спостережливості, формуванню екологічної культури молодших школярів, сучасної природничо-наукової картини світу, наукового світогляду.

Напрямки діяльності гуртка являють собою картину взаємодії соціальних умов і психічного потенціалу людини. Педагогіка разом із психологією та соціологією пояснює явища, які є умовою виживання та розвитку суспільства, яке не могло б існувати та розвиватися без освітніх процесів [11].

У таблиці 1 ми представляємо огляд наукових діяльності, яку ми впроваджували в гурткових заходах у нашій початковій школі.

Активна діяльність в межах природознавчого гуртка:

– прогулянки на природі, збір лікарських рослин;

– виготовлення годівничок, захист та годування птахів взимку,

– годування диких тварин у співпраці з мисливцями,

– спостереження за тваринами та птахами,

– догляд за природним водним джерелом на території міста,

– весняне прибирання, сортування відходів,

– дослідження та розпізнавання лугових та лікарських рослин,

– вивчення отруйних або шкідливих рослин.

Опис діяльності природознавчого гуртка

Час роботи гуртка становив 60 годин (2 години на один тиждень) протягом навчального року. Відповідно до опублікованих досліджень, інтерес до природничих наук зменшується. Прагнучи зупинити цю тенденцію в нашому регіоні, ми додали таку форму роботи до навчального плану школи.

Таблиця 1

Огляд діяльності природознавчого гуртка протягом навчального року

Зміст програми природознавчого гуртка			
Місяць	Зміст	Вид діяльності	Розвиток компетенції
Вересень	Збір та сортування природних матеріалів, виготовлення	Вихід на природу, спостереження, творчість учнів	Компетенція в області природничого мислення
Жовтень	підготовка годівниць для птахів	Вихід на природу та розміщення годівниць	Компетенція вирішення проблеми
Листопад	Годування птахів, які залишаються з нами цілий рік	Вихід на природу, спостереження, пошук інформації про птахів в мережі Інтернет	Компетенція в області природничого мислення. Компетенція в області ІКТ
Грудень	Годування диких тварин в лісі з мисливцями	Вихід на природу, збирання корму для тварин	Компетенція вчитися навчатися
Січень	Спостереження за дикими тваринами: оленями та косулями	Вихід на природу, спостереження, робота з навчальними енциклопедіями та мережею інтернет	Компетенція в області природничого мислення. Компетенція в області ІКТ
Лютий	облаштування джерела мінеральної води в селищі, сортування відходів	Вихід на природу. Прибирання території навколо школи	Компетенція в області природничого мислення. Компетенція вирішення проблеми
Березень	Весняне прибирання, очищення потічка, вивчення отруйних рослин, що ростуть біля водойм.	Вихід на природу. Спостереження за рослинами. Які ростуть біля місцевої водойми	Компетенція вирішення проблеми
Квітень	Збирання кропиви, спостереження за весняними квітами: жимолость, черемша.	Вихід на природу, збирання, сушіння та вживання лікарських трав	Компетенція вчитися навчатися
Травень	знайомство з луговими рослинами, збирання кульбаб, знайомство з жуками	Вихід на природу, збирання, сушіння та вживання лікарських трав	Компетенція вчитися навчатися
Червень	Зберігання рослин, лікарські та отруйні рослини, збір цвіту липи	Вихід на природу, збирання, сушіння та вживання лікарських трав	Компетенція в області природничого мислення

Джерело: власний досвід

Ми хотіли змінити споживчий підхід учнів на природоохоронний. Щоб зупинити забруднення довкілля в нашому містечку, ми залучили наших молодших школярів до екологічних заходів. Вони відбувалися у вигляді прогулянок на природі протягом року, де учні постійно відкривали для себе щось нове. Вони з'ясували, що в природі є дуже багато корисного матеріалу, який можна використовувати для здоров'я людини. Вони набули практичного досвіду та ознайомилися з природними можливостями в околицях свого містечка та презентували свої знання дома. Ми збирали кропиву в квітні, кульбабу в травні, липу в червні, шипшину у вересні (рис. 1).

Рис. 1. Збирання шипшини

У школі ми також варили чай з шипшини, щоб учні мали зворотній зв'язок про те, що використання природних ресурсів у цій формі є безпечним. Ранньою весною збирали кропиву в нашій місцевості. І хоча учні боялися обпекти руки, ми навчилися без шкоди для себе та навколишньому середовищу робити такі заготовки. Це був їх перший досвід збирання кропиви.

Після цього був етап обговорення хімічного складу цієї рослини, її вплив на здоров'я на основі пошуків додаткової інформації в мережі Інтернет.

Ще одним цікавим заходом було виготовлення їжачків з природного матеріалу (шипши) та пластикових пляшок (рис. 2).

Рис. 2. Робота з природним матеріалом

Рис. 3. Підготовка годівнички

Велику кількість занять ми присвятили захисту птахів (з жовтня по березень). Спочатку ми виготовили годівничці з пластикових пляшок, які ми хотіли використати з практичної причини, щоб зменшити кількість відходів у нашій місцевості. Крім того, учні також спостерігали та описували спосіб життя птахів нашого регіону. Це були, наприклад, синиці, дятли, горобці та дрозди. У нас були годівничці, розміщені під вікнами на шкільному подвір'ї, діти весь час спостерігали за птахами, коли вранці приходили до школи. Учні записували результати спостережень та ділилися досвідом. Їх мотивація була досить сильною, щоденні спостереження за птахами та їх го-

Рис. 4. Годування птахів

дування привело учнів до висновку, що природу потрібно берегти (рис. 3, 4).

У зимові місяці (з грудня по лютий) учні разом з лісниками ходили до лісу годувати лісових тварин (оленів, косуль) до мисливських годівниць. Тут дізналися, що лісовим тваринам також потрібна їжа, особливо коли в лісі велика кількість снігу (рис. 5 і 6).

У травні та червні ми спостерігали спосіб життя лелек у нашому містечку. Під час негоди учні виготовляли лелек з паперу та готували доповіді про те, як живуть лелеки (рис. 7, 8).

Протягом червня ми спостерігали за ростом лугових рослин, серед яких учні виявили рідкісний вид жука *Rosalia alpina*, якого захищає Природоохоронний Закон Словацької республіки. Державна цінність цього жука – 230 євро. Учні були дуже задоволені цим відкриттям, адже та-

Рис. 5. Турбота про лісових мешканців

Рис. 6. Турбота про лісових мешканців

Рис. 7. Спостереження за лелеками

Рис. 8. Виготовлення лелек з паперу

кого жука вони ніколи не бачили, тому це була цікава тема для цілого проекту (рис. 9).

Дослідження видів лугових рослин прибігало на шкільного подвір'я та лугах навкруги містечка. Ранньою весною ми досліджували хвощ польовий. Ми з учнями з'ясували, що хвощ є лікарською рослиною, але є різновид цієї рослини, який вкрай шкідливий для людського організму. З лікарських рослин ми виявили мати-й-мачуху, реп'яшок лікарський, кульбаби та дрібнолисту липу. З отруйних рослин, що знаходяться в нашій околиці, ми виявили пролісок, анемону гайову, скополію карніолійську, які, незважаючи на свою отруйність, захищені законом (рис. 10).

Неодноразово учні знаходили та досліджували сліди диких тварин при поверненні з прогулянки. Повернувшись, вони шукали відповіді на запитання в енциклопедіях та в мережі Інтернет. Завершальним етапом була виставка малюнків за різноманітною тематикою, наприклад, малюнок птаха, який найбільш запам'ятався (рис. 11).

Висновки і пропозиції. Учні природознавчого гуртка протягом року знайомилися з природним довкіллям рідного краю та спостерігали за змінами в природі протягом цього періоду з регулярним обговоренням всіх ново виявлених фактів. Початкові уявлення учнів про природу поступово змінювалися на основі отриманих наукових знань, власних досліджень та власного досвіду. Під час негоди, коли ми не могли ви-

Рис. 9. *Rosalia alpina*

їхати на природу, ми шукали в Інтернеті різноманітну інформацію про тварини та рослини. Учні навчилися об'єктивно оцінювати позитивні та негативні впливи науки та техніки на природу та навколишнє середовище. Їх ставлення до природи змінилося, воно стало виваженим та відповідальним.

Учні навчилися проводити свій вільний час відповідально та осмислено відкриваючи нові природні явища та знайомлячись з тваринами та рослинами. Така форма роботи сприяла формуванню цілого ряду компетенцій, зокрема компетенцію вирішувати проблемне завдання – проблему охорони навколишнього середовища. Перспективний аспект дослідження цього питання роботи природознавчого гуртка полягає у вдосконаленні методів та форм роботи з учнями початкової школи

Рис. 10. Пролісок, скополія карніолійська, анемона гайова

Рис. 11 Фрагмент виставки учнівських робіт

Список літератури:

1. Сухомлинський В.О. Проблема виховання всебічно розвиненої особистості. Київ, 1976. 206 с.
2. Шмалей С.В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу. Херсон, 2004. 369 с.
3. Rosa V., Turek I., Zelina M. Milénium. Národný program výchovy a vzdelávania v SR na najbližších 15-20 rokov. Bratislava, 1999. 135 s.
4. Kratochilová E. Teória výchovy v čase mimo vyučovania v systéme pedagogickej vedy. Bratislava, 1988 : Pedagogika, roč. 38, 1988, č. 2.
5. Held, L. a kol. Výskumne ladená koncepcia prírodovedného vzdelávania (IBSE v slovenskom kontexte). Bratislava, 2011. 248 s.
6. Kouteková M. Osobnosť vychovávateľa v systéme výchovy mimo vyučovania. Banská Bystrica, 2003. 238 s.
7. Zelina M. Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa (metódy výchovy) Bratislava, 1996, 342 s.
8. Kret E. Učíme (se) jinak. Nápady a rady pro učitele a rodiče. Praha, 1995. 213 s.
9. Darak M. a kol. 1996: Záujmové aktivity detí a mládeže. Stav, možnosti rozvoja a výchovného využitia. Prešov, 1996. 136 s.
10. Hajek B., Hofbauer B., Pávková J. Pedagogické ovlivňování volného času. Současné trendy. Praha, 2008 : Portál. S. 66–79.
11. Průcha J. Moderní pedagogika. Praha, 2017, s. 141, 142, 250, 266.

References:

1. Suxomlynskyj, V.O. (1976). Problema vyxovannya vsebichno rozvynenoyi osobystosti. Kyiv: Vysoka shkola, 206 p.
2. Shmalyej, S.V. (2004). Systema ekologichnoyi osvity v zagalnoosvitnij shkoli v procesi vyvchennya predmetiv pryrodnycho-naukovogo cyklu. Kherson, 369 p.
3. Rosa, V., Turek, I., & Zelina, M. (2010). Milenium. Narodny program vychovy a vzdelavania v SR na najblizshích 15-20 rokov. Bratislava, 135 p.
4. Kratochilova, E. (1988). Teoria vychovy v chase mimo vyuchovania v systeme pedagogickej vedy. Bratislava: Pedagogika, r. 38, 1988, № 2.
5. Held, L. (ed.) (2011). Vyskumne ladena koncepcia prírodovedneho vzdelavania (IBSE v slovenskom kontexte). Bratislava, 248 p.
6. Koutekova, M. (2003). Osobnosť vychovavateľa v systeme vychovy mimo vyuchovania. Banská Bystrica, 238 p.
7. Zelina, M. (1996). Strategie a metody rozvoja osobnosti dieťaťa (metody vychovy). Bratislava, 342 p.
8. Kret, E. (1995). Učíme (se) jinak. Napady a rady pro uchitele a rodiche. Praha, 213 p.
9. Darak, M. (1996). Zaujmove aktivity detí a mladezhe. Stav, mozhnosti rozvoja a vychovného vyuzhitia. Presov, 136 p.
10. Hajek, B., Hofbauer, B., & Pavkova J. (2008). Pedagogicke ovlivnovani volneho chasu. Souchasnetrendy. Praha, pp. 66–79.
11. Prucha, J. (2017). Moderní pedagogika. Praha, pp. 141, 142, 250, 266.